

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių rašomosios kalbos
istorija, senosios ir dabartinės lietuvių kalbos sintaksė ir
semantika.

JANO OTRĘBSKIO
*GRAMATYKA JĘZYKA
LITEWSKIEGO* (III – 1956, I –
1958, II – 1965): ISTORIJA IR
DABARTIS

Jan Otrębski's *Gramatyka języka litewskiego*
(III – 1956, I – 1958, II – 1965): History
and Today

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama Jano Otrębskio parengtos *Gramatyka języka litewskiego* (I, II, III) rašymo ir leidybos eiga, gramatinio aprašo turinys ir pateikimo būdas. Klasikinė, į duomenų grupavimą, o ne teorinius klausimus dėmesį telkianti J. Otrębskio lietuvių kalbos gramatika žavi iliustracinės medžiagos gausumu ir sugebėjimu ją valdyti. Viena J. Otrębskio suplanuotų, bet nespėtų atlikti šios gramatikos užduočių buvo žodžių formų indekso parengimas. Pasinaudojus šių dienų techninės galimybės tai galima būtų padaryti su dvigubo naudingumo koeficientu: elektroninis gramatikoje vartojamų žodžių formų su jų lenkiškais atitikmenimis registras leistų turėti ir OGJL žodžių formų rodyklę, ir puikų lietuvių–lenkų kalbų žodyną.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Janas Otrębskis, gramatika, lietuvių kalba, morfologija, žodžių daryba.

ANNOTATION

The article discusses the process of writing and publishing of *Gramatyka języka litewskiego* (I, II, III) by Jan Otrębski as well as the content of grammatical description and its way

of presentation. Otrębski's classical grammar of the Lithuanian language focusing on data grouping rather than theoretical issues fascinates by the abundance of illustrative material and the ability to handle it. One of the tasks planned but unaccomplished by Otrębski was the compilation of a word-form index. By taking advantage of modern-day technical capacities it could be done with a double-efficiency coefficient: an electronic register of the word forms used in the grammar with their Polish equivalents would enable us to have both a word-form index of Otrębski's grammar and an excellent Lithuanian-Polish dictionary.

KEYWORDS: Jan Otrębski, grammar, Lithuanian language, morphology, derivational morphology.

0. ĮVADINĖS PASTABOS

Žymaus lenkų kalbininko Jano Otrębskio (1889–1971) nuopelnus lituanistikai vainikavo trys XX a. 6–7 dešimtmetyje pasirodę lietuvių kalbos gramatikos *Gramatyka języka litewskiego* (toliau – OGJL) tomai. Praėjus 50 metų nuo paskutinio šios gramatikos tomo išleidimo pravartu pažvelgti į J. Otrębskio parengtą lietuvių kalbos gramatiką. Ar ji sietina vien su pagarba mokslo ir kultūros paveldui, ar vis dar yra ir gali būti aktuali? Šie klausimai lemia ir straipsnio struktūrą: OGJL ypatybės aptariamos vertinant J. Otrębskiui rūpėjusius gramatinio aprašo klausimus, išnašose pateikiant nuorodų apie OGJL autoriaus gramatinių nuostatų vertinimus ir apie ryškesnius skirtumus bei sąsajas su kitais gramatiniais lietuvių kalbos aprašais¹. Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama trečiajam OGJL tomui *Nauka o formach* – ne tik dėl neabejotino jo originalumo, bet ir siekiant aktualizuoti turimą šio tomo vertimo į lietuvių kalbą² publikavimo klausimą.

¹ Kiek daugiau dėmesio skiriama OGJL gretinimui su *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (toliau – DLKG).

² Juozo Balčikonio parengtas OGJL3 vertimas taip ir nebuvo publikuotas: vertimo rankraštis antrašte „Prof. Jonas Otrębskis // *Lietuvių kalbos gramatika* // *Tomas III* // *Morfologija* // autorizuotas vertimas“ yra saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (šifras F178).

1. OGJL LEIDYBOS EIGA IR RAŠYMO YPATUMAI

1956–1965 m. valstybinė Varšuvos mokslo leidykla išspausdino tris OGJL tomus: *Nauka o formach* (1956), *Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach* (1958) ir *Nauka o budowie wyrazów* (1965). Autorius buvo sumanęs parašyti dar ir ketvirtą – lietuvių kalbos sintaksei skirtą – tomą³, o penktame – pateikti visų keturių gramatikos tomų dalykines ir žodžių formų rodykles. Sumanytoji OGJL struktūra neatitiko rašymo ir spausdinimo eiliškumo (III, I, II), todėl be jokios įžangos pirmiausia pasirodęs OGJL3 kiek stebino skaitytojus⁴, paaiškinimų apie veikalo tikslus ir sandarą sulaukusius tik pasirodžius pirmajam gramatikos tomui (žr. OGJL1 XII).

Adresatu pasirinkęs elementariai filologiškai išprususį skaitytoją J. Otrębskis galėjo apsieiti be gramatinių klasių ar kategorijų apibūdinimų (išimtis daroma tik lietuvių kalbos savitumą rodantiems gramatiniams poklasiams⁵) ir telktis prie dėstomo dalyko raiškos – kalbos kategorijos / klasės / poklasio duomenų ir požymių klasifikavimo ir kuo įvairiapusiškesnės pavyzdžių panoramos. OGJL pateikia lietuvių kalbos duomenis bent trimis lygmenimis: teoriniai dalykai iliustruojami ne vien to meto literatūrinės lietuvių kalbos (ir rašomosios, ir šnekamosios), bet ir tarmių bei senosios lietuvių kalbos pavyzdžiais. Plataus iliustracinės medžiagos spektro pasirinkimą J. Otrębskis aiškina tuo, kad neperžiūrėjęs senosios lietuvių kalbos ir tarmių teikiamos medžiagos būtų sunku suprasti lietuvių literatūrinės kalbos mįsles, fonetikos, leksinių variantų ir sintaksės svyravimus (ten pat, VIII). Lietuvių kalbos medžiaga OGJL dažnai lyginama su kitų indoeuropiečių kalbų duomenimis⁶. Iliustracinis lietuviškas tekstas kirčiuojamas ir verčiamas į lenkų kalbą.

³ Plg. nuorodas apie numatomą platesnį tam tikrų klausimų išdėstymą būsimame sintaksės tome (OGJL3 274) ar darbo tikslus pristatančią įžangą (OGJL1 IX, XI, XII).

⁴ Recenzuodamas OGJL3 Pranas Skardžius tokį pateikimą be nuorodų susiejo su tikslu „parašyti išsamų liet. kalbos gramatikos vadovėlį“ (Skardžius 1998a: 702).

⁵ Lietuvių kalbos reiškiniams, neturintiems analogiškų atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose, J. Otrębskis skiria daugiau dėmesio. Plg. būtojo dažninio laiko (OGJL3 221–224) ar įvardžiuotinių būdvardžių apibūdinimus (ten pat, 121).

⁶ Būta nuomonių, kad tie lyginimai nepakankami, plg. Skardžius 1998a: 702.

2. DALYKINIS OGJL TURINYS

2.1. 1956: trečiasis tomas *Formų mokslas (Nauka o formach)*⁷

OGJL rašymo ir leidybos procesas prasidėjo žodžių formų mokslui⁸ skirtu tomu, kuriame pateikiamas darybinis ir / ar kaitybinis gramatinių klasių (arba kalbos dalių) aprašas. OGJL3 aprašomos šios kalbos dalys: daiktavardis, būdvardis, įvardis, skaitvardis, veiksmažodis,rieveksmis, prielinksniai ir polinksniai, jungtukai ir dalelytės bei jaustukai. Skyriai ir poskyriai pavadinami lenkiškai arba lotyniškai⁹.

DAIKTAVARDŽIO skyrius pradedamas trumpomis įvadinėmis pastabomis apie šios kalbos dalies raišką gramatinėmis linksnio, skaičiaus, giminės kategorijomis. Įžanginėje dalyje trumpai pristatomi septyni linksniai¹⁰ bei lietuvių ir lenkų kalbų linksniavimo skirtumai (OGJL3 1). J. Otrębskio manymu, to meto praktinėse lietuvių kalbos gramatikose įsigalėjęs iš Danieliaus Kleino *Grammatica Litvanica* (1653) beveik be pakitimų perimtas penkių daiktavardžio linksniuoties modelis esąs paviršutiniškas ir nepakankamas (ten pat, 6), todėl jis kaitybos paradigmas susieja su istoriniais daiktavardžio kaitybos kamienais¹¹: *-o-* (*vyras, svečias*); *-ā-* / *-iā-* (*jūra, giria*); *-(i)ē-* (*upė*); *-i-* (*ausis*); *-u-* (*sūnus*) ir priebalsiniu (*duktė, -ers; akmuo, -ens*)¹². Kiekvienos linksniuotės paradigmoje

⁷ Apie OGJL3 žr. Skardžius 1998a: 701–708, 741–745.

⁸ J. Balčikonio vertime į lietuvių kalbą tomo pavadinimui pasirinktas *morfologijos* terminas.

⁹ Išimtis daroma tik vieninteliui *būdiniui*, žr. OGJL3 244.

¹⁰ Aptardamas istorinę lietuvių kalbos būklę J. Otrębskis nepamiršta ir nykstančių ar jau išnykusių iliatyvo, aliatyvo, adesyvo (OGJL3 76–81).

¹¹ Panašus yra ir Jānio Endzelino pateiktas daiktavardžių aprašas pagal *-(i)o-*, *-iā-*; *-(i)ē-*; *-i-*; *-u-* ir priebalsinį kamienus (plg. Endzelynas [versta iš 1948 m. leidinio] 1957: 104–130).

¹² DLKG taip pat teikia vardažodžių linksniavimo aprašą pagal kaitybos kamienus su penkiomis (*i*), (*i*u), (*i*o), *é*, *i* linksniuotėmis (ir dar kiek smulkesniu skirstymu į 12 paradigimų) žr. DLKG 68–69. *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* Vytautas Ambrasas siūlo dar labiau supaprastintą linksniavimo ypatybių aprašą pagal kaitybos kamienus, plg. LKE 328–329. Ir DLKG, ir LKE siūlomas linksniuoties modelis senojo priebalsinio kamieno daiktavardžius priskiria prie *i* kamieno, žr. DLKG 69, LKE 329.

pateikiama ir šauksmininko¹³ forma¹⁴ (tai paranku skaitytojui, ieškančiam pilnų linksniavimo paradigmu¹⁵), aptariamos kirčiavimo ypatybės ir polinkis šauksmininko raiškai rinktis trumpinius ar mažybinės formas (ten pat, 1–2). OGJL3 daug praktiškų patarimų, plg., pavyzdžiui, nuorodą dėl galimų sunkumų nustatant *-i-* kamieno daiktavardžių giminę ir šioje situacijoje gelbstinčią vienaskaitos naudininko galūnę (*-iai* ar *-iui*) ar trumpinių žymėjimo subtilybes¹⁶. J. Otrėbskio manymu, kai kurie *-i* kamieno žodžiai yra senosios niekatrosios giminės paveldas – remdamasis gretinimu su kitomis indoeuropiečių kalbomis šiam paveldui jis priskiria daiktavardžius *akìs* ir *širdìs* (ten pat, 37). Pristatydamas lietuvių kalbos daiktavardžio giminės kategoriją J. Otrėbskis skiria gramatinę ir prigimtinę giminę (*RODZAJ NATURALNY*), pavyzdžiui, *vyras*, *žmona*¹⁷, o aptardamas pastarąją nurodo, kad lietuvių kalboje (kaip ir kitose kalbose) esama daiktavardžių, kuriais gali būti įvardijami abiejų natūralių giminių subjektai – šiems daiktavardžiams būdinga moteriškosios giminės forma ir galimybė įvardyti abiejų prigimtinių / „natūralių“ giminių subjektus¹⁸, pvz.: *bliúva* ‘płaksa’, *tvýla* ‘ktoś milczący, zamknięty w sobie’, *nenúopena* ‘nienasycony’, *radvilà* ‘znajdek’, *vépla* ‘gapa’ ir pan. (ten pat, 3–4, 5, 24, 37). Pabrėždamas išskirtinę kirčiavimo reikšmę J. Otrėbskis išdėsto daiktavardžio kirčiavimo pagrindus¹⁹ (ten

¹³ Apie galimybę šauksmininko formų perteikiamas pragmatines funkcijas laikyti ne linksniu, o atskira gramatine kategorija žr. Judžentis 2012: 72–73.

¹⁴ Paminėjus J. Otrėbskio dėmesį šauksmininko formų įvairovei, tenka pastebėti ir tai, kad kartais kokio varianto paradigmoje ir pritrūksta (plg. pateiktis *vėji* (OGJL3 17) ir *vėjau* (DLKG 71)).

¹⁵ Su daugiskaitos vardininku sutampantis šauksmininkas nėra įtrauktas į DLKG daiktavardžio linksniuotųjų paradigmas (žr. DLKG 71, 73).

¹⁶ Plg. pastabą apie raide *f.* (*femininum*) žymimus moteriškosios giminės *-i-* kamieno daiktavardžius (OGJL3 4, 37) su paaiškinimu, kad tai vienintelė daiktavardžių grupė, kurios pagrindinis bruožas (kamiengalis) nėra pakankamas gramatinės giminės rodiklis – giminė nustatoma pagal vienaskaitos naudininko galūnes (ten pat, 36–37).

¹⁷ Plg. J. Otrėbskio nurodomos gramatinės (dabar vad. morfologinės) ir *natūraliosios* giminės neatitikties pavyzdžius, tokius kaip *Daukšà*, *dailidė*, *tėtė*, *dėdė* ar tik tarmėse vartojamą *gražùs pamer-gỹs*, senųjų raštų daiktavardžius *pelùs*, *žmonės* junginiuose *tomis pelumis*, *žmones savás* (OGJL3 4–5). Kitokią nuomonę apie „natūralinę giminę“ žr. Skardžius 1998a: 702.

¹⁸ Apie hibridinius (*substantiva communia*) daiktavardžius daugiau žr. Judžentis 2012: 34–36.

¹⁹ Visapusišką lietuvių kalbos daiktavardžio kirčiavimo sistemos būklės ir raidos aprašą J. Otrėbskis laikė labai sudėtinga ir jo rašomos gramatikos tikslus viršijančia užduotimi (OGJL3 65). Skardžius OGJL3 recenzijoje užsimena turįs J. Otrėbskiui priekaištų dėl kirčiavimo, bet jų „dėl specialumo“ neišsako, žr. Skardžius 1998a: 708. Dalis OGJL3 siūlomų kirčiavimo neatitikimų gali būti susijusi su skirtingais tarminių kirčiavimų variantais, plg., pavyzdžiui, *gėiba* (OGJL3 23) ir LKŽ pateiktį *geibà*; kitokios galūnės vediniais (plg. *veidmainỹs* (OGJL3 70) ir mums dabar labiau priimtina *veidmāinis*) ir pan.

pat, 7–10). Vietoj tuometinės lietuvių kalbos gramatikose ir žodynuose įsigalėjusio kirčiuočių grupavimo pagal kirčio pastovumo vietą ir intonacinę skiemens kokybę (ten pat, 8), OGJL autorius sakosi pasirinkęs Kazimiero Jauniaus siūlytą fonetiniais pagrindais pagrįstą kirčiuočių modelį (ten pat, 9), o skaitytojo patogumui pateiksias dvi ar tris reikiamas²⁰ formas, pvz.: *júra*, (*júr*)-os, *rankà*, (*rañk*)-os, *rañkà* (ten pat, 10).

Svarbu pabrėžti, kad OGJL3 lietuvių kalbos daiktavardžių vartojimas aptariamas ne vien tuometinės rašomosios literatūrinės kalbos plotmėje (užsime-nant apie vartoseną šnekamoje kalboje²¹), bet ir istoriniu aspektu²².

Būdvardžio paradigmos pateikiamos su abiejų giminių formomis²³. Šiame skyriuje J. Otrębskis išskirtinį dėmesį skiria būdvardžiui *dìdis*, *dìdi*: aptaria jo kaitybą, kilmę, vartoseną tarmėse ir senuosiuose raštuose (ten pat, 85; 88; 92; 93–94; 117–118, 119; 120; 142) bei darybines variacijas – *dìdelis*, –*ė* linksniavi-mo paradigmą (ten pat, 108), pateikia įdomių tarminės įvardžiuotinių būdvar-džių dviskaitos su postpoziciniu skaitvardžiu vartosenos pavyzdžių, pvz.: *kie-túojudu*, *gerúojudu*; *kietėjidvi*, *gerėjidvi* (ten pat, 122). Aprašydamas niekatrosios giminės būdvardžius – tam vartojami terminai *rodzaj nijaki* ir *neutrum* (ten pat, 124, 127) – jiems priskiria žodį *pawoiu*, pavartotą Mikalojaus Daukšos *Postilės* (toliau – DP) sakinyje *Rėgí kaip pawoiu yr būt geriúšę* DP 272₁₁ (kaip ir bet ku-ris DP pavyzdys, šis sakinys J. Otrębskio gramatikoje cituojamas su lenkišku Jakubo Wujeko *postilės* atitikmeniu, plg.: *Widziß iàko niebiepieczno ieft byc w rofkošy.*) (ten pat, 125). Aptardamas –*jo*–, f. –*ė*– kamieno būdvardžius J. Otrębskis nurodo galimą daiktavardinę sudurtinių būdvardžių vartoseną ir pateikia skirtingas – būdvardžio ir daiktavardžio – funkcijas galinčio atlikti *minškta-šiřdis* paradigmas²⁴ (bet tik daiktavardinei tokių sudurtinių žodžių vartosenai

²⁰ Įdomu, kad šiuo požiūriu J. Otrębskis nesirenka kirčiuotės nustatymui svarbesnių daugiskaitos naudininko ir galininko, nors ir nurodo šių linksnių svarbumą kirčio vietos nustatymui, pabrėž-damas, kad abejotinais atvejais lietuviai patys taip tikrinasi daiktavardžio kirčiavimo galimybes (OGJL3 9, 64–65). Apie šiuos linksnius, kaip kriterijų, kuriuo remiantis nustatoma kirčiuotė, žr. Laigonaitė 1978: 35–36; apie kirčiavimo mokymuisi parankų daugiskaitos naudininko ir / ar kilmininko kirčio vietos dėsnį dar žr. Stundžia 1995: 14.

²¹ Plg. sutrumpintų vienaskaitos vietininko (*valdžiojė*: *valdžiøj*, *gerklėjė*: *gerklėj*) bei daugiskaitos įnagininko (*valdžiomis*: *valdžioms*, *katėmis*: *katėms*) ir pan. formų pateiktis (OGJL3 32, 35).

²² Plg. J. Otrębskio išskirtinį dėmesį daiktavardžio dviskaitai (pvz., *dvi dukteri*, *du sūnu*), kuri jau tuometinėje lietuvių kalboje galėjo būti neįprasta (OGJL3 2, 81–85).

²³ Plg. J. Endzelino pateiktą tik vyriškos giminės būdvardžių paradigmą (Endzelynas 1957: 130–136).

²⁴ Plg. gretimuose puslapiuose esančias būdvardiškąją ir daiktavardiškąją paradigmas su skirtingo-mis vienaskaitos naudininko ir vietininko parinktimis (OGJL3 107, 108).

priskiria šauksmininką²⁵). OGJL autorius artima aukštesnio laipsnio absoliutinei vartosenai (OGJL3 129) laiko vadinamuosius nepilną ar per didelę ypatybės kiekį nusakančius būdvardžius su priešdėliais *apy-*, *pó-* ir priesagomis *-ókas*, f. *-óka*²⁶, plg.: *apy-dykis*, f. *apy-dyké* ‘prawie próžny, niepełny’, *pó-žalis*, *pó-žalė* ‘trochę za surowy; niedopeczony’, *gerókas*, *geróka* ‘dość dobry; dość porządny’²⁷ ir aptaria nebūdvardinės kilmės laipsniuojamų darinių, tokių kaip *vyrėsnis*, *vyrčiausias*, *šunėsnis*, *pirmėsnis*, *pirmiausias* ir pan., laipsnio formų padarymo iš galimai išnykusių būdvardžių galimybę (ten pat, 133)²⁸.

Įvardžio skyriuje J. Otrėbskis pateikia aptariamų įvardžių kilmės paaiškinimus, daug dėmesio skiria dviskaitai, pamini įdomių tarminių jos formų, tokių kaip *vė-du*, *vė-dvi* ar *nuo-du* (ten pat, 139). Šiame skyriuje nerasime žodžio *támsta*²⁹, kurį J. Otrėbskis laiko daiktavardžiu, galinčiu reikšti abi prigimtines / natūraliąsias gimines (ten pat, 5). Įdomiais pavyzdžiais iliustruojama *niekas* vartoseną, pavyzdžiui, antro neiginio apsuptyje – *niėkuo nedėtas* ‘niewinny; bez braków, nienaganny’ ar junginyje *niėkai mergaitė* ‘marna dziewczyna’ (ten pat, 147). Šiame apraše randami neapibrėžiamųjų įvardžių su skolintine dalelyte *by* junginiai *by kas*; *by kuris*; *by kóks*³⁰ (ten pat, 158).

²⁵ LKG I tome nurodomas *-ia*, *-ė* kamieno būdvardžių šauksmininkas ir vyriškos, ir moteriškos giminės paradigmos, pvz.: *auksini*, *-e*; *mažuti*, *-e*; *apygeri*, *-e*; *baltaziėdi*, *-e* (LKG I 486, 487); DLKG teikia (*i*)o kamieno būdvardžio paradigmas dvejopai: su šauksmininku (bet tik kai kuriems vyriškosios giminės būdvardžiams, pvz.: *medinis*, *apymažis*, *baltakāklis*) ir be šauksmininko (pvz.: *gerėsnis*, *gerėsnė*, *medinė*, *apymažė*, *baltakāklė*) (DLKG 180, 184).

²⁶ Laipsnio formų vartojimas be palyginamųjų junginių, kai tiesiog ekspresyviau įvardijama tam tikra ypatybė, vadinamas absoliutine laipsnio formų vartoseną, žr. Judžentis 2012: 88–89. „Absoliutiškai vartojamiems būdvardžio laipsniams sinonimiški priesagos *-okas* ir priešdėlių *apy-*, *po-* vediniai (ten pat, 89). Apie juos dar žr. DLKG 195, 196, 224–226.

²⁷ Tokių būdvardžių reikšmės DLKG taip pat aptariamos gramatinės laipsnio kategorijos skyrelyje, plg.: „Neturi laipsnių formų tokie kokybiniai būdvardžiai, kurie jau pačia savo darybos reikšme nusako tam tikrą ypatybės kiekį“ (DLKG 173); čia taip pat nurodoma, kad pasitaikančios priešdėlio *po-*, *apy-* darinių aukštesniojo laipsnio formos rodo, kad „šios grupės darinių reikšmės yra artimos gramatinėms laipsnių formų reikšmėms“ (DLKG 225).

²⁸ Diskusiją šiuo klausimu žr. Skardžius 1997: 433–439; 1998a: 706.

²⁹ DLKG žodį *tamsta* vadina asmeniniu pagrindiniu / mandagumo (DLKG 257, 259), o Albertas Rosinas – subjektyvaus vertinimo participiniu įvardžiu (Rosinas 1996: 38–44). Apie priežastis, dėl kurių vertinys *tamsta* gali būti suvokiamas kaip daiktavardis, žr. ten pat, 44 p.

³⁰ Šie neapibrėžtumą žymintys samplaikiniai įvardžiai su *bi* / *by* populiarūs tarmėse (plg. LKG I 692–693), o pastaruoju metu ir vėl įsigali šnekamojoje bendrinėje kalboje.

Kai kuriuos OGJL3 skaitytojus gali nustebinti SKAITVARDŽIO skyrius, kuriame žodžiai *abù, abi; abùdu, abìdvi*³¹ priskiriami kiekiniams skaitvardžiams³² (ten pat, 164), *keleri, kèlerios; abejì, àbejos* – kuopiniams (*liczebniki zbiorowe*), o *keli, kèlios* – klausiamiesiems neapibrèztiesiems kuopiniams skaitvardžiams³³ (ten pat, 172, 173). Skaitvardžių skyriuje aptariama kuopiniais daiktavardžiais vadinamų žodžių, tokių kaip *penketas, šešetas* ir pan. bei *keletas*³⁴ vartosena (ten pat, 174). Čia aprašomi ir iš skaitvardžių padaryti būdvardžiais laikomi priesagų *-opas, -okas, -eriopas, -gubas, -linkas, -lypas, -ergas* ir pan. vediniai (ne tik *dvejopas, trejopas, vieneriopas, vienokas*, bet ir *tūleriopas, -a ‘róznoraki, róznorodny’, dvigubas, dvilinkas, dvilypis, ketvérgis* ir pan. (ten pat, 175–176) ar skaitvardinės kilmėsrieveksmiai *dviese, ańtra, dvėja tiek, antraíp, dvejaíp, dũkart, dũsyk* ir pan. (ten pat, 177–178).

VEIKSMAŽODŽIO aprašas žavi medžiagos variantiškumu: kaip ir visur gramatikoje čia pateikiama ne tik dabartinės lietuvių kalbos duomenų, bet ir įdomių senosios lietuvių kalbos bei tarmių faktų (plg., pavyzdžiui, *góti, gója, gójo ‘szybko iść’* (ten pat, 214)), ypatingą dėmesį skiriant Tverečiaus tarmei (pavyzdžiui, šios tarmės polinkis vartoti trumpas veiksmažodžio formas (plg. *išėjo: išė*) iliustruojamas pilna *padabójau: padabáu, padėjau: padéu* asmenavimo paradigma (ten pat, 217)). OGJL3 be nuorodos į tarminę vartoseną pateikiama veiksmažodžio *grėsti ‘grozić, odstraszać’*, bendrinėje lietuvių kalboje laikomo intransityviniu, asmenavimo paradigma: *grėšiau, grėsei, grėsé, grėsėme, grėsėte* (ten pat, 216). J. Otrębskis nuodugnai aptaria veiksmažodžių šaknies balsių kaitos modelius, plg.: *málti: mǎla, mǎlė* ir tarm. *mǎlo* bei *léisti: léidžia: léido* ir tarm. *léidė* (ten pat, 208–209)). OGJL autorius savitai interpretuoja dabartinę lietuvių

³¹ DLKG *abu, abi, abejì, abejos* priskiria teigiamiesiems apibendrinamiesiems įvardžiams (DLKG 257).

³² *Abu, abi* priskyrimą skaitvardžiui A. Rosinas laikė nepagrįstu: „šių žodžių semantinė analizė rodo, kad jie turi reikšmę ‚visi‘, t.y. pronominalinę reikšmę, ir vartojami tuo atveju, kai aibę sudaro du elementai“ (Rosinas 1995: 47). Šio mokslininko pastebėjimu, lietuvių kalbos gramatiniuose aprašuose retas kalbininkas *abu* priskiria įvardžiams, iš nedaugelio tokių nurodydamas K. Būgą ir P. Skardžių (Rosinas 2001: 101). Ir iš tiesų, *abu, abi* priskirtus skaitvardžiams rasime ne tik ankstesniuose (plg., pavyzdžiui, Jonikas 1939: 63, Endzelynas 1957: 142, Senkus 2006: 245, 248, Senn (1966: 214), bet ir dabartiniuose lietuvių kalbotyros darbuose, plg. Smoczyński 2007: 2, Stundžia 2009: 84; 254, Dini 2014: 149.

³³ DLKG *keleri, kèlerios* laiko nežymimaisiais, o *keli, kèlios* – klausiamaisiais bei santykiniais įvardžiais (DLKG 257). Rosinas įvardžius *keli, keletas, keleri, keliolika* apibūdina kaip žymimuosius suskaičiuojamuosius (Rosinas 1996: 120).

³⁴ DLKG įvardį *keletas* vadina neapibrèžiamuoju nežymimuoju (DLKG 257); Rosinas jį priskiria žymimiesiems įvardžiams, kurie „išskiriamųjų elementų skaičių nurodo labai neapibrèžtai“ (Rosinas 1996: 119).

kalbos būsimojo laiko paradigimą³⁵ (ten pat, 205) bei būtojo dažninio laiko kilmę³⁶ (ten pat, 222–224). OGJL3 plačiai aprašoma tariamosios nuosakos (*OPTATIVUS*) formų įvairovė ir kilmė³⁷ ir sintaksinė (*CONDITIONALIS*) raiška (ten pat, 230–234). Apibūdinant refleksyvines konstrukcijas (sangrąžos dalelytė *si* vadinama įvardžiu³⁸) OGJL3 telkiamasi ties sangrąžinių konstrukcijų vartoseną lietuvių ir lenkų (ten pat, 236, 237) bei kitose indoeuropiečių kalbose (ten pat, 239). J. Otrębskis atidus įvairioms modifikacijoms bendrinėje kalboje ir tarmėse bei žodžių kilmės aiškinimui (plg. pastabas apie *-si-* virsmą į *-s-* ar *-z-*, pvz.: *pazbārā*, *acīgulē*, ar pastebėjimą, kad panašios modifikacijos lietuvių literatūrinėje kalboje kartais tiesiogiai nebesusiejamos, plg. *stverti* šalia *tvėrti* ‘chwycić’ kilmės sąsajas su **nu-s(i)-tverti-s(i)* ir paribiuose vartojamu *nustvertis* ar *susizgribti* ‘schwycić się, spojrzeć się’, kuris greičiausiai kildintinas iš **su-s(i)-gribti-s(i)* : *griēbti* ‘chwycić’ (ten pat, 238)). OGJL autorius pabrėžia siekinio (*SUPINUM*) vartojimą tik dialektuose (ten pat, 243–244), o BŪDINIAMS aprašyti pasirenka lietuvišką terminą, aiškina jo reikšmę (nurodydamas, kad kitas pavadinimas *INFINITYVUS II* nebevartojamas), išryškina veiksmažodinę formos (pastebėdamas, kad ji nebūna suaugusi su priešdėliu, neiginiu ar sangrąža) raišką irrieveiksmines funkcijas³⁹ (ten pat, 244–245). Veiksmažodžio skyriuje J. Otrębskis aptaria *PARTICIPIUM NECESSITATIS*, pavadindamas juos neveikiamosios rūšies dalyviais⁴⁰ ir nurodydamas kai kurių priesagos *-inas* darinių prarastą dalyvinę ir išryškėjusią būdvardinę reikšmę (plg. *būtinās*, *dirbtinās*) (ten pat, 273–274). Aprašydamas niekatrosios giminės dalyvius – *PARTICIPIA W FORMACH NEUTRUM* – OGJL autorius stabteli ir ties *esq̄* turima dalelytės reikšme ‘rzekomo, jakoby, niby’⁴¹, plg.: *Ji, esq̄, to nežinanti*. ‘Ona jakoby tego nie wie.’ (ten pat, 274).

³⁵ Jono Kazlausko nuomonę apie tai, kad J. Otrębskis ją laiko „kelių skirtingų indoeuropietiškiųjų kategorijų mišiniu“ žr. Kazlauskas 1968: 366.

³⁶ Su J. Otrębskiu, kildinusių būtojo dažninio laiko priesagą *-dav* „iš darybinių iteratyvų būtojo laiko su priesaga *-av* ir sprautiniu priebalsiu *d*“, nesutinka Aldona Paulauskienė (žr. Paulauskienė 2006: 61–62, 84).

³⁷ Šį aiškinimą Kazlauskas pavadino neįtikėtinu (žr. Kazlauskas 1968: 399).

³⁸ Tai įprasta kalbos istorikų darbuose, plg.: „Formos atžvilgiu sangrąžinis įvardis [...] buvo dvejopas: *s(i)* ir *se*“ (Palionis 1967: 140).

³⁹ Būdiniai DLKG aptariai gana panašiai (pabrėžiantrieveiksmiams būdingas funkcijas ir veiksmažodinę formos raišką), tik ne veiksmažodžio, orieveiksmio skyriuje (DLKG 413–414).

⁴⁰ DLKG dalyvio aprašui skirto skyriaus pradžioje rasime nuorodą, kad gramatikose prie neveikiamųjų dalyvių skiriama veiksmažodinė reikiamybės forma; nors pagal savo reikšmę tokios formos „sudaro priešpriešą visiems dalyviams“ (DLKG 354–355).

⁴¹ Apie sakiniorieveiksmiu (dalelyte) – svetimų žodžių perteikimo rodikliu – virtusį *esq(s)* žr. Holvoet 2004: 113–114.

PRIEVEIKSMIAI aptariami talpiai ir glaustai, darybiniais ar kilmės lizdais, čia pateikiama retesnės vartosenos pavyzdžių, reikšmės iliustravimui dažnai parenkamas ne vien tik vieno žodžio vertimas (plg. įvardinės kilmės *vìs* ‘ciągle’; *vìs dėlto* ‘jednak’, *konè, kuonè* ‘omal (nie)’ pateiktis), bet ir iliustracijos žodžių junginiu ar sakiniu (žr. ten pat, 297–298).

Prielinksniai ir priešdėliai aprašomi kartu⁴² (ten pat, 308–357). J. Otrębskis pateikia skirtingus lenkiškus to paties prielinksnio atitikmenis, pvz.: *Kaip durnius sù grandele* ‘Jak dureń z kółeczkiem (ogniwie)’; *Gimè ériukai sù šešiomis kojomis* ‘Urodziły się jagnięta o sześciu nogach’ (ten pat, 340). Čia aptariami ir įdomesni tarmėse pasitaikantys reduplikacijos atvejai (pvz.: *papanurińko, papagrįžo*) (ten pat, 357), gretinama prielinksnių vartosena baltų ir slavų, lietuvių ir lenkų kalbose, pastebimas polinkis lietuvių kalboje vengti prielinksnių samplaikų, paminint tik *iš po, iš už, iš anapus* (ten pat, 356), svarstoma, kad retesni nei slavų kalbose prielinksnių vartojimą galėjo nulemta neprielinksninis lietuvių datyvas ir lokatyvas (ten pat, 357).

Jungtukai ir dalelytės aptariami skyriuje *SPÓJNIKI I PARTYKULY* (ten pat, 358–370), o jaustukai ir ištiktukai⁴³ – skyriuje *WYKRZYKNIKI* (žr. ten pat, 371–377).

2.2. 1958: pirmasis tomas *Įvadinės pastabos. Garsų mokslas (Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach)*

Šio tomo *Pratarmėje* skaitytojui išsakomi ne tik OGJL1, bet ir visos *Gramatikos* sandaros ir sumanymo tikslai bei pateikiami paaiškinimai apie anksčiau išleistą OGJL3 tomą, nurodomi pagrindiniai kalbotyros šaltiniai, kuriais naudojamosi OGJL⁴⁴, dėkojama gramatiką rašyti paskatinusiems ir pagelbėjusiems (tarp jų ir žmonai Helenai Otrębskai) bei OGJL3 tomą recenzavusiems asmenims (OGJL1 XI–XII). Lietuvių kalba apibūdinama kaip teikianti svarbių duomenų indoeuropiečių kalbų tyrimams bei indoeuropiečių prokalbės rekonstrukcijai, pagal reikšmingumą indoeuropeistikai įvardijama prilygstanti sanskritui, senajai graikų, lotynų ir gotų kalboms (ten pat, VII). Aptardamas iki tol

⁴² OGJL2 įvadinėse pastabose aptariamos tokio pasirinkimo priežastys – dabartinis ir istorinis funkcinis prielinksnių ir priešdėlių bei funkcinis prieveiksmių ir prielinksnių panašumas (žr. OGJL2 IX).

⁴³ Dabar įprastas ne vienos (t. y. ne vien tik jaustukų), o dviejų kalbos dalių skyrimas lietuvių kalbos aprašuose sietinas su Jono Jablonskio gramatikos įtaka, plg. joje teiktą pastabą apie *būtyjų ištikimų vaizdelaičius* – ištiktukus (Jablonskis 1997: 189).

⁴⁴ J. Otrębskis pabrėžtinai išskiria jam panašiais tikslais artimą J. Endzelino *Ievads baltu filologijā* (Ryga, 1945) ir E. Fraenkelio *Die baltischen Sprachen* [...] (Heidelberg, 1950).

pasirodžiusias lietuvių kalbos gramatikas (Friedricho Kuršaičio, Kazimiero Jau-
niaus, Jono Jablonskio aprašomasias; prūsiškajam kalbos variantui skirtas Au-
gusto Schleicherio, Oskaro Wiedemanno, Augusto Leskieno) J. Otrėbskis pa-
brėžia mokslinės lietuvių kalbos gramatikos poreikį ir prasitaria, kad pirminis jo
sumanymas taip pat buvęs aprašomoji dabartinės lietuvių kalbos gramatika, bet
darbo eigoje autorius supratęs, kad būtina įtraukti ir lietuvių tarmių, ir senosios
raštijos duomenis.

Šį tomą sudaro dvi dalys: „Įvadinės pastabos“ ir „Garsų mokslas“.

„Įvadinėse pastabose“ aprašoma Lietuvos vardo kilmė, pateikiama būtiniau-
sia informacija apie tarmes (aptariamoms pagrindinės ypatybės, nurodomi kai
kurių tarminių žodžių atitikmenys literatūrinėje kalboje⁴⁵, prognozuojamos
tarmių ir literatūrinės kalbos vystymosi tendencijos (ten pat, 25–27)) ir svar-
biausius senuosius lietuviškus raštus nuo Martyno Mažvydo katekizmo (1547)
iki Danieliaus Kleino giesmyno ir maldų knygių (1666) (ten pat, 28–38), na-
grinėjamas lietuvių kalbos santykis su kitomis kalbomis (ten pat, 39–71), pri-
statomi svarbiausi apie lietuvių kalbą rašyti darbai (gramatikos, žodynai, kiti
svarbesni bendrojo ir specialiojo pobūdžio darbai) (ten pat, 72–100).

„Garsų mokslo“ dalyje J. Otrėbskis aptaria rašmenis ir rašybą (ten pat, 101–
110), balsių ir priebalsių tarimą: priegaides ir kirtį (ten pat, 110–148); šioje daly-
je skaitytojui pateikiami solidžios apimties ir aprėpties gramatikos skyriai, skir-
ti vokalizmui (ten pat, 149–255) ir konsonantizmui (ten pat, 256–394). Juose
matomas išskirtinis autoriaus gebėjimas pastebėti variantiškumus. Iliustracinė
medžiaga čia pateikiama bent trimis – literatūrinės, tarmių ir senosios kalbos –
lygmenimis, o neretai dar palydima ir gretiminių pavyzdžių kitomis indoeuro-
piečių kalbomis.

2.3. 1965: antrasis tomas *Žodžių daryba (Nauka o budowie wyrazów)*⁴⁶

Vėliausiai pasirodęs OGJL2 tomas skirtas žodžių darybai. Šio tomo įžangoje
vėl randama autoriaus padėka H. Otrėbskai už didžiulę pagalbą rašant grama-
tiką, pabrėžiama jos pateiktų faktinių lietuvių kalbos duomenų svarba (OG-
JL2 VII)). Čia J. Otrėbskis prisipažįsta, kad plati tiriamosios medžiagos apim-
tis, darbas su šaltiniais bei kiti įsipareigojimai pareikalavo net dešimties metų

⁴⁵ Plg. žemaitiškos ir literatūrinės leksikos atitikmenų sugretinimus: *apgerbti* – *aptvarkyti*, *vėpūti-
nis* – *pusnis*, *kampas* – *lankas* ir pan. (OGJL1 13–15).

⁴⁶ Apie OGJL2 žr. Skardžius 1998a: 843–851.

OGJL2 parengimui. Pabrėždamas, kad rašydamas OGJL2 nuolat rėmėsi dviem ankstesniais lietuvių kalbos žodžių darybos aprašais – A. Leskieno *Die Bildung der Nomina im Litauischen* (1891) ir ypač P. Skardžiaus *Lietuvių kalbos žodžių daryba* (1943), J. Otrębskis nurodo, kad šioje žodžių darybos pateiktyje dėmesį jis stengėsi sutelkti į aptariamų dalykų būklę šiuolaikinėje literatūrinėje lietuvių kalboje, o gausiomis iliustracijomis iš senųjų raštų (ypač iš DP) parodyti dabartinės literatūrinės kalbos faktų ir ankstesnių kalbos duomenų ryšį. OGJL2 prarmėje autorius viliasi, kad skaitytojas pats suprasiąs, kuo jo darbas skiriasi nuo P. Skardžiaus veikalo, kuriuo jis remiasi (ten pat, VII).

Ir iš tiesų, net prabėgomis palyginus P. Skardžiaus ir J. Otrębskio darbus, matyti, kad nors didžioji dalis faktinės medžiagos abiejuose veikaluose ir sutampa, bet bendroji OGJL2 struktūrinė sankloda, papildomos interpretacijos ir hipotezės skaitytojui leidžia pripažinti J. Otrębskio veikalo pranašumą. OGJL2 sudaro trys dalys: pirmoji skirta aptarti reduplikaciniams dariniams (pvz.: *pilpilnytėlis, saussausytėlis, gergėris, mažmožis, skanskonis, kryžkryžiais, priešpriešais*), sąaugoms ir dūriniam (ten pat, 1–28), antroji – priesaginei daiktavardžių ir būdvardžių (ten pat, 29–306), trečioji – veiksmažodžių darybai (ten pat, 307–416). P. Skardžiaus veikale dėmesys dalijamas kiek kitaip: *Bendrieji dalykai* (žr. Skardžius 1996: 13–25), *Vardažodinių kamienų daryba* (ten pat, 26–392), *Vardažodinė sudėtinių žodžių daryba* (ten pat, 393–456), *Veiksmažodinė bendraties kamienų daryba* (ten pat, 457–555) ir *Natūralinė žodžių daryba ir naujadarai* (ten pat, 556–606). J. Otrębskio dėstymas racionališnis ir informatyvesnis, skaitytoją mažiau apkraunantis iš LKŽ kartotekos perkeliomomis tarminėmis nuorodomis. Į OGJL2 iš P. Skardžiaus darbo perkeliama ir senųjų raštų pavyzdžiai⁴⁷, bet su jais neretai pateikiama ir naujų. Darybinių modelių faktinei medžiagai grupuoti P. Skardžius stengėsi laikytis abėcėlinio, o J. Otrębskis – teminio principo, išryškinančio semantinius niuansus⁴⁸. Didžioji dalis darinių abiejų autorių

⁴⁷ Pavyzdžiui, K. Sirvydo žodyno nuorodos, retkarčiais net ir DP pavyzdžiai (OGJL2 231, 233; dar plg. *akmenyčia* pateiktis J. Otrębskio (ten pat, 258) ir P. Skardžiaus (Skardžius 1996: 357)). Paties J. Otrębskio pastebėti senųjų raštų duomenys dažniausiai teikiami iš DP, šio šaltinio pavyzdžių intensyvumą rodo net pasikeičianti jų žymėjimo nuoroda: įpusėjęs OGJL2 tomą vietoj pilnos nuorodos apie šaltinį teikiamas trumpinys „w PD“. Iš kitų senųjų raštų taip pat pateikiama ir P. Skardžiaus neaprašytų, plg. pastabą dėl žodžio pl. *atūoriečiai* ‘pszenica jara’, fiksuoto jau K. Sirvydo žodyne (OGJL2 19).

⁴⁸ Plg., pavyzdžiui, priesagos *-ena* vedinių, reiškiančių kritusį padarą (*dvėsena, gaišena, puolena, stipena*) ar šios priesagos su papildoma morfema *-el-* (*dvėselena, stipelena, merlena*) ir tikro daikto dalių atskyrimo reikšmę turinčių žodžių *lūzenos, pjuvenos, swiltenos* aprašą OGJL2 (177–178) su P. Skardžiaus teikiamu atitinkamų vedinių aprašu (Skardžius 1996: 228, 232). J. Otrębskis labiau išryškina semantinius požymius. Panašaus modelio daiktavardžio darybos pateikimą pagal daiktų grupių pavadinimus galime rasti ir LKG, ir DLKG.

darbuose vertinama ir aprašoma panašiai, kai kas J. Otrębskio labiau plėtojama⁴⁹ (pavyzdžiui, priešdėlinė daryba⁵⁰), dažnai papildoma naujais duomenimis ir savaip interpretuojama⁵¹.

3. OGJL GRAMATINIO APRAŠO YPATYBĖS

3.1. Terminija

Gramatinio aprašo paprastumo ir universalumo įspūdį OGJL padidina bendriausius dalykus įvardijanti lotyniška terminija, pvz.: *neutra, dat. sg., passivum, participium necessitatis, futurum, futurum exactum, genetivus auctoris* (linksnių įvardijimui pasitelkiama vien lotyniškoji terminija) ir pan. (OGJL3 37, 234, 235, 273, 275, 281). Aišku, šioje gramatikoje vartojami ir lenkiški gramatinių realių įvardijimai (pavyzdžiui, kalbos dalys: *rzeczownik, przymiotnik, zaimek* ir pan.), kurie kartais vartojami pramaišiu su lotyniškais (plg. *rodzaju żeńskiego*, keičiamą lotynišku *feminina* ar pastarojo trumpiniu *f.*). Kai kurių lietuvių kalbos gramatikos reiškinių išskirtinumas pabrėžiamas net skyriaus pavadinimui parinktu lietuvišku terminu, plg. jau anksčiau minėtą *BŪDINĮ* (ten pat, 244). Kai kurios lietuvių kalbos gramatiniuose aprašuose vartojamus terminus J. Otrębskis pakeičia jam priimtinesniais, pavyzdžiui, terminas *geidžiamoji nuosaka*, kurį atitiktų ‘tryb życzenia’ keičiamas į *PERMISSIVUS, tariamoji nuosaka* ‘coniunctivus’ – į *CONDITIONALIS* ir pan. (ten pat, 263). Aprašydamas žodžių darybą J. Otrębskis remiasi indoeuropeistikos tradicijoje vartojama žodžių sanklodos terminija, trumpai ją apibūdinamas (plg. *dvamdva-m bahuvrīhi* tipo pateiktį (OGJL2 8–9, 23)) arba pavadinime pateikdamas ir lietuvišką darybos modelio iliustraciją (plg. *złożenia typu aki-plęša* (*NOMINA AGENTIS*), *złożenia typu aki-mirka* (*NOMINA ACTIONIS*) (ten pat, 11, 13)).

⁴⁹ Pavyzdžiui, *keršas* abiejų autorių darbuose aprašomas kaip –š– priesagos būdvardis (plg. Skardžius 1996: 315; OGJL2 223), bet J. Otrębskio aptariamas šalia reduplikacinių, kaip susidedantis iš dviejų panašios reikšmės pirminių. Kai kas priskiriama skirtingiems darybos tipams, plg.: *geležis*, žem. *gelžis* J. Otrębskis aptaria šalia reduplikacinių darinių, kaip įdomius, sudarytus iš dviejų panašios reikšmės pirminių (OGJL2 4), o P. Skardžius aptaria –is vedinių apraše (Skardžius 1996: 51).

⁵⁰ Daugumos šio darinių tipo, randamo OGJL2, nėra P. Skardžiaus veikale, plg. iš prielinksnių junginių padarytus vedinius, pvz. *įnamys, aiŭtkelis* ‘brzeg drogi’ ir pan. (OGJL2 19).

⁵¹ Plg., pavyzdžiui, prie –bas, –ba vedinių papildomai įtrauktą aiškinimą apie *šlubas* (:klubas) (OGJL2 230).

3.2. Iliustravimo pobūdis

OGJL savitumą lemia platus pavyzdžių spektras: neretai greta pateikiami to meto oficialios literatūrinės lietuvių kalbos ir vartojimo skirtumus rodantys šnekamosios kalbos pavyzdžiai⁵². Iliustracijoms taip pat vartojami kalbos variantiškumą⁵³ rodantys tarmių⁵⁴ (Tverečiaus, Pagramančio⁵⁵, kiek rečiau – kitų⁵⁶) ir senosios lietuvių raštijos (OGJL galima vadinti ir Daukšos *Postilės* (1599) kalbą aprašančia gramatika) duomenys, kurie dažniausiai pateikiami su tikslia šaltinio nuoroda⁵⁷. Lietuvių kalbos gramatinės raiškos reiškiniai J. Otrębskis nevengia apžvelgti bendrame indoeuropiečių kalbų fone⁵⁸.

3.3. Santykis su lietuvių kalbos gramatinių aprašų tradicija

Pirmiausiai pasirodęs OGJL3 neteikė jokių žinių apie bendrąsias šios *gramatikos* nuostatas ir, aišku, stebino negausiu ankstesnių gramatinių darbų

⁵² Plg. pilnas ir sutrumpėjęs formas – šauksmininką *brālaū* ir *brā* (OGJL3 1) ar vietininką *kelyjē* / *kely*, *rugiuosē* / *rugiuōs* (ten pat, 21).

⁵³ Plg. dvejopas būdvardžių variacijas: *lipnus* / *lipus*, *prašnus* / *prašus*, *kalbnus* / *kalbus*, *skaudrus* / *skaudus*, *skubrus* / *skubus* ar trejopą veiksmažodžio *kosėti* esamojo laiko raišką: *kosti*, *kosi*, *kosėja* (OGJL2 61, 363).

⁵⁴ Plg. šauksmininko formų aptarimą OGJL3 (15 p.), paaiškinimus dėl tarimo *māmā* (ten pat, 25) ar daiktavardžio *velnias* šauksmininko formų variantus literatūrinėje kalboje – *velnē*, *vel'ne* ir tarminės formos *velnī* (ten pat, 21).

⁵⁵ Apie šį žemaičių *dūnininkų* tarmės plotą žr. Jonikas (1939: 2–7). Kad Pagramančio tarmės duomenų šaltiniu J. Otrębskiui buvo P. Joniko *Pagramančio tarmė*, rodo joje ir OGJL3 aptariamų kalbos vartojimo faktų sutaptys, pavyzdžiui, sangrąžos dalelytės nukėlimą į žodžio galą konstrukcijose su neiginiu demonstruojantis *nemuškias* 'nesimušk', žr. Jonikas 1939: 66 ir OGJL3 237. Vėliau pasirodžiusiame OGJL1 J. Otrębskis nurodo, kad žemaičių tarmės pavyzdžius (tik kiek supaprastinęs rašybą) teikia remdamasis minėtoju P. Joniko darbu (OGJL1 13).

⁵⁶ Plg., pavyzdžiui, nurodomus tarminius Alytaus ir Seinų apskričių (OGJL2 61), Dieveniškų, Ramygalos, Debeikių ir pan. (OGJL3 14) duomenis.

⁵⁷ OGJL rasime ir abstrakčias (pavyzdžiui, iš *Knygos nobažnystės*, *Margarita theologica*, Bretkūno verstos *Biblijos* (OGJL3 181, 224, 236) ir konkrečias duomenų iš senųjų raštų nuorodas (pavyzdžiui, iš *Knygos nobažnystės* (OGJL2 156), 1600 m. *postilės* (ten pat, 176), anoniminio 1605 m. katekizmo (OGJL3 181), Chylinskio NT (ten pat, 187), Mažvydo katekizmo, Daukšos katekizmo (ten pat, 231), Sirvydo *Dictionarium* (ten pat, 357, 361), Sirvydo *Punktų sakymų* (ten pat, 361)).

⁵⁸ Plg. pastabą apie tai, kad lietuvių kalbos aukštesniojo laipsnio formos su *-esnis*, f. *-esnē* neturi tikslaus atitikmens kitose indoeuropiečių kalbose (OGJL3 127), ar pastabą apie senosios slavų kalbos genetinę sąsają, aptariant tariamosios nuosakos formas *butumbi*, *dotumbi* (ten pat, 231).

paminėjimu⁵⁹. Vėlesniuose tomuose rašytose įžangose J. Otrėbskis nurodo savo parankinius autorius – A. Leskieną, P. Skardžių, J. Endzeliną, E. Fraenkelį, bet pačiame tekste juos mini labai retai⁶⁰. Toks modelis gana įprastas klasikinio pobūdžio gramatikose, pateikiančiose tik bendrą naudotos literatūros sąrašą. Tiesa, J. Otrėbskis skaitytojams šio sąrašo nebespėjo parengti, bet didesnę jo dalį galima numanyti iš OGJL1 esančios lituanistinės literatūros apžvalgos ir pastabų OGJL1, OGJL2 pratarmėse.

4. OGJL VERTINIMAI IR GALIMI ATEITIES DARBAI

OGJL galima apibūdinti kaip gana modernią klasikinio stiliaus gramatiką, kurioje ir išsamiai, ir saikingai reprezentuojama įvairi faktinė lietuvių kalbos medžiaga. Racionalus ir neperkrautas gramatinio aprašo stilius, hipotetiškumas ir atsargumas leido OGJL išsilaikyti skaitomai ir aktualiai. J. Otrėbskis ir jo OGJL sulaukė pagyrų⁶¹ ir priekaištų⁶², ir greičiausiai jos plati apimtis nulėmė tai, kad ji taip ir liko rimčiau nerecenzuota. OGJL buvo, yra ir bus skaitoma pagal poreikį. J. Otrėbskio pateikti senosios ir dabartinės lietuvių kalbos duomenys, jų aprašas pasitarnavo rengiant vėlesnius darbus⁶³, jo keltos idėjos ir įžvalgos

⁵⁹ Tokių paminėjimų OGJL3 tome yra tik keletas: tai nuorodos į D. Kleino, K. Jaunius, J. Jablonskio darbus (OGJL3 6, 9, 253).

⁶⁰ Plg. OGJL2 tekste randamą nuorodą į A. Leskieną (OGJL2 387).

⁶¹ Antanas Salys J. Otrėbskį apibūdino žodžiais „geras, pasižymėjęs lietuvių kalbos specialistas“ (žr. Salys 1985: 29 [nuomonė išsakyta iki 1965]); Jonas Kazlauskas jį įvardijo vienu žymiausių XX a. baltistų (šalia K. Būgos, J. Endzelino, E. Fraenkeli, Ch. Stango), plg. Kazlauskas (1968: 108); Algirdas Sabaliauskas OGJL pavadino tikrai įspūdingu lietuvių kalbos struktūros tyrinėjimu (žr. Sabaliauskas 1982: 150).

⁶² P. Skardžius, vienas iš daugiausiai J. Otrėbskiui ir jo gramatikai priekaištų (tiesa, gan padrikų ir smulkmeniškų) turėjusių oponentų, ne visada įstengė nutylėti asmenines nuoskaudas (plg. Skardžius 1998a: 701–708, 741–745, 851) ir kartėlį, kurį ryškiausiai atidengė 1972 m. apie *Lietuvių kalbos gramatikos* I tomą leidinyje *Draugas* išspausdintos recenzijos pabaiga: „Taigi visa ši gramatika (t. y. LKG I tomas – J. P.), kad ir nebūdama istorinė tiriamoji, yra labai svarbus gramatinis indėlis lietuvių kalbos mokslui ir tuo pačiu baltistikai ir lyginamajai indoeuropiečių kalbotyrai; prieš ją gerokai išblanksta ir J. Otrėbskio išleistoji trijų tomų *Gramatyka języka litewskiego*.“ (Skardžius 1998: 540–541).

⁶³ Plg. Zigmo Zinkevičiaus *Lietuvių kalbos istorinėje gramatikoje* nuolat pateikiamas OGJL nuorodas (Zinkevičius 1980, 1981).

aptariamoms⁶⁴, ginčijamos⁶⁵, nurodomos ne tik ankstesniuose, bet ir naujausiuose⁶⁶ lietuvių kalbos gramatiniuose tyrimuose ir / ar jų apžvalgose.

Praėjus 50 metų nuo vėliausiai pasirodžiusio OGJL tomo išspausdinimo norėjęsi turėti OGJL žodžių formų rodykles. Šiuolaikinės techninės galimybės leidžia OGJL pateiktus lietuvių kalbos turtus panaudoti geriau, nei buvo paties J. Otrębskio sumanyta. Elektroninis dvikalbis (lietuvių–lenkų) ar net abipusis (su atvirkštine lietuviško žodžio formos paieška pagal lenkišką atitikmenį) žodžių formų indeksas leistų efektyviai naudotis OGJL siūlomu aprašu⁶⁷, o kartu būtų ir išsamus dvikalbis žodynas⁶⁸, suveriantis įvairias žodžių formas⁶⁹ ir reikšmes⁷⁰, išryškinantis sinonimines ir / ar antonimines žodžių sąsajas⁷¹.

Greta visos OGJL žodžių rodyklės aktyvavimo yra dar ir kita – OGJL3 paskelbimo lietuviškai – galimybė: elektronine publikacija galėtų tapti ir Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas J. Balčikonio autorizuotas OGJL3 vertimas į lietuvių kalbą. Tiesa, J. Balčikonio parengtoje lietuviškoje OGJL3 versijoje iliustraciniai pavyzdžiai neturi lenkiškų atitikmenų. Tai kartais skatino vertėją elgtis kūrybingai, bet kita vertus – kai kurioms (ypač retesnėms) lietuviškų žodžių reikšmėms apibūdinti tų lenkiškų atitikmenų labai trūksta.

⁶⁴ Plg. LKG I 487, Mažiulis 1970: 132, 185, Kazlauskas 1968: 127, 176, 198, Paulauskienė 1979: 141, 159.

⁶⁵ Plg. Kazlauskas 1968: 399, Mažiulis 1970: 54, 210, 220, 228.

⁶⁶ Pvz.: Ambrazas 2006: 105, 283, 314, 353, 445, 481; Judžentis 2012: 36, 169; Arkadiev, Holvoet, Wiemer 2015: 21, 36.

⁶⁷ Kaip pavyzdį galima nurodyti P. Skardžiaus *Rinktinių raštų* rodyklę, gerokai palengvinančią pažintį su šio autoriaus darbais (žr. Skardžius 2013).

⁶⁸ Tokio projekto pavyzdžiu ir prototipu galima nurodyti Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Skaitmeninės filologijos centre parengtą *Thesaurus Latino-Lituanicus Jungtinis lotynų-lietuvių kalbų žodynas nuo XVII iki XXI amžiaus*, daugiau žr. <http://www.thesaurus.flf.vu.lt/>

⁶⁹ Pavyzdžiui, žodį *vienintelis* J. Otrębskis pateikia reikšme 'samiutki'. Tokią *vienintelis* 'vienišas' reikšmę jis dar pabrėžia kitais šaknies *vien-* vediniais: *vienui vienas* 'samiuteŋki', *vieniŋtelis*, *vienytelis*, *vienūtis*, *vienutėlis*, *vienutukas*, *vienūžis*, *vičvienas*, *vičvienaitis* (OGJL3 131, 132). Ir plg. *Lietuvių–lenkų kalbų žodyno* nurodomą *vienintelis* atitikmenį 'jedyny' (LLKŽ 540).

⁷⁰ OGJL teikiami išsamūs lietuviškų pavyzdžių atitikmenys lenkų kalba, pvz.: *graudūs*, *-i* 'kruchy, tkliwy, rzewny, gorzki' (OGJL3 95); *tūščias*, *-ià* 'prożny, pusty, bezużyteczny' (ten pat, 93); nurodomos ne tik populiarios, bet ir retesnės (pvz.: *bėrnas* 'młodzieniec; kawaler; parobek' (ten pat, 11), *pusėtinas*, *-a* 'porządny, przyzwoity' (ten pat, 102)), nublukusios (pvz. *šōkis* (ne vien 'taneć', bet ir 'skok' = 'šuolis' (ten pat, 19)), nykstančios žodžių reikšmės, pvz.: *eidiniėti* 'chodzić', *eidiniŋkas* 'dobry piechur' (ten pat, 272); dial. *pagáulus*, *-i* 'pojętny' (ten pat, 110); *negeróji* 'nieszczęście', *kreivóji* 'linia krzywa' ir pan. (ten pat, 111).

⁷¹ Plg., pavyzdžiui, iš OGJL aprašo išryškėjančią *opus* <-> *rambus* antonimiją: *opus*, *-i* 'wrażliwy, czuły; trudny do gojenia'; [...] *rambūs*, *-i*, 'nieczuły, niewrażliwy na bicie' (OGJL3 97).

APIBENDRINIMAS

OGJL gali būti vertinama kaip neprarandanti mokslinės vertės. Ši gramatika dabarties kalbą tiriantiesiems, o ypač kodifikuojantiems, rodo būtinybę remtis gyvosios kalbos visuma ir nepamiršti bendro kalbos istorijos išmanymo. Skaitant J. Otrėbskio „Lietuvių kalbos gramatiką“ nuolat lydi įspūdis, kad ji buvo rašoma turint tikslą pasidalinti išmanymu ir tai buvo daroma su malonumu. Todėl OGJL galima pavadinti gramatika, kurią įdomu ir malonu skaityti.

Lingvistinio aprašo modeliai nuolat keičiasi, per ilgesnį laiką gerokai keičiasi ir požiūris į aprašomąją medžiagą, todėl straipsniu stengtasi atkreipti dėmesį į J. Otrėbskio parengto darbo savitumą jo rašymo metu ir aptarti pastebėtus ryškesnius šio ir vėliau išspausdintų gramatinių aprašų modeliavimo ar medžiagos grupavimo / priskyrimo panašumus ir skirtumus.

Gramatikos nėra linijinio pobūdžio skaitiniai. Įprastinis skaitytojas gramatikose paprastai ieško tik medžiagos jam rūpimu klausimu. Todėl gramatikoje pateikiamo turinio, o ypač faktinės medžiagos paiešką palengvina dalykinės, žodžių formų ir tikrinių vardų rodyklės. OGJL ypač reikalinga rodyklių dėl iliustracinės medžiagos įvairovės ir apimties, o pavyzdžius lydintys paraleliniai lenkiški atitikmenys leidžia galvoti apie virtualioje erdvėje veikiančią dvikalbį žodyną, kuris tuo pačiu aktualizuotų ir J. Otrėbskio gramatinės minties gyvastį. Tokia rodyklė su atitinkamo J. Otrėbskio gramatikos puslapio faksimilės atkarpa galėtų išspręsti ir bibliografinę retenybę tampančio OGJL teksto prieigos klausimą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Arkadiev Peter, Holvoet Axel, Wiemer Björn 2015: Introduction Baltic Linguistics: State of the Art. – *Contemporary Approaches to Baltic Linguistics* (Trends in Linguistics Studies and Monographs), ed. by Peter Arkadiev, Axel Holvoet & Björn Wiemer. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 1–109. Prieiga internete: http://www.academia.edu/5617002/Baltic_linguistics_State_of_the_art

http://www.researchgate.net/publication/281175671_Introduction._Baltic_linguistics_state_of_the_art

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas 2011: šeštas (trečias elektroninis) leidimas. Kompaktinė plokštelė / redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija <http://dz.lki.lt>

- Dini Pietro Umberto 2014: *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Vilnius University.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, ketvirtasis pataisytas leidimas, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006 (1994).
- Endzelynas Janis 1957 [1948]: *Baltų kalbų garsai ir formos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Holvoet Axel 2004: Evidencialumo kategorija. – *Gramatinių kategorijų tyrimai*, red. Axel Holvoet, Loreta Semėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 105–120, 168–169. (= *Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 2.)
- Jablonskis Jonas (Rygiškių Jonas) 1997 [1922]: *Lietuvių kalbos gramatika*, trečiasis fotografuotinis leidimas. Vilnius: Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Jonikas Petras 1939: *Pagramančio tarmė*. Kaunas: Spindulio bendrovės spaustuvė.
- Judžentis Artūras 2014: *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kazlauskas Jonas 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mintis.
- Laigonaitė Adelė 1978: *Lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius: Mokslas.
- LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, 2-asis patikslintas ir papildytas leidimas, par. Kazys Morkūnas, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
- LKG I – *Lietuvių kalbos gramatika. Fonetika ir morfologija*, vyr. red. Kazys Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1965.
- LLKŽ – *Lietuvių–lenkų kalbų žodynas*, sud. Algis Kalėda, Barbara Kalėdienė, Marija Niedzviecka. Vilnius: Mokslas, 1991.
- Mažiulis Vytautas 1970: *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija)*. Vilnius: Mintis.
- OGJL1 – Otrębski Jan. *Gramatyka języka litewskiego 1: Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1958.
- OGJL2 – Otrębski Jan. *Gramatyka języka litewskiego 2: Nauka o budowie wyrazów*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1965.
- OGJL3 – Otrębski Jan. *Gramatyka języka litewskiego 3: Nauka o formach*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1956.
- Palionis Jonas 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a*. Vilnius: Mintis.
- Paulauskienė Aldona 1979: *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio kategorijos*. Vilnius: Mokslas.

- Paulauskienė Aldona 2006: *Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Rosinas Albertas 1995: *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Rosinas Albertas 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Rosinas Albertas 2001: *Mikalojaus Daukšos tekstų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Sabaliauskas Algirdas 1982: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1940–1980 m.* Vilnius: Mokslas.
- Salys Antanas 1985: *Baltų kalbos, tautos ir kultys*. Vilnius: Baltos lankos.
- Senkus Juozas 2006: *Kalbotyros darbai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Senn Alfred 1966: *Handbuch der litauischen Sprache 1: Grammatik*. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag.
- Skardžius Pranas 1996 [1943]: *Rinktiniai raštai 1. Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Skardžius Pranas 1997: *Rinktiniai raštai 2. Bendrinės kalbos dalykai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Skardžius Pranas 1998: *Rinktiniai raštai 3. Bendrinės kalbos kultūra*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Skardžius Pranas 1998: *Rinktiniai raštai 4. Moksliniai straipsniai ir studijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Skardžius Pranas 2013: *Rinktiniai raštai 7. Rodyklės ir bibliografija*, par. Eglė Žilinskaitė-Šinkūnienė, Mindaugas Šinkūnas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Smoczyński Wojciech 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Vilnius: Vilniaus Universitetas.
- Stundžia Bonifacas 1995: *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Stundžia Bonifacas 2009: *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Zinkevičius Zigmas 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 1*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Zigmas 1981: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2*. Vilnius: Mokslas.

Jano Otrębskio *Gramatyka języka litewskiego*
(III – 1956, I – 1958, II – 1965): ištoria ir dabartis

Jan Otrębski's *Gramatyka języka litewskiego*
(III – 1956, I – 1958, II – 1965): History and
Today

SUMMARY

The article discusses the process of publishing of a three-volume Lithuanian grammar by a famous Polish linguist Jan Otrębski (1889-1971), the composition of grammatical description, its peculiarities and evaluations. The type of this grammar enables us to create both an index of word forms used in the grammar and an index of their parallel Polish equivalents. A modern electronic word-form index-dictionary would add to the viability of J. Otrębski's grammatical thought and would be an excellent lexicographical source of Lithuanian-Polish languages and a teaching aid. Such an index with a facsimile segment of a relevant page from J. Otrębski's grammar would also contribute to the solution of the problem of accessibility of the text of this grammar.

Įteikta 2015 m. gegužės 22 d.

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

juratepajediene@gmail.com